

Kritik af vækstfilosofiens politiske økonomi

Skrevet af: **Jan Helbak** | Offentliggjort: 23. april 2019

For nylig trak økonomen Jesper Jespersen sig tilbage fra den akademiske slagmark for at gå på en velfortjent pension. Efter så mange år og mod alle odds at have svunget sværdet for den politiske økonomi i kampen mod den neoklassiske skole eller skolers påstande om, at politisk økonomi ikke findes, kun økonomi og til nøds økonomisk politik, bliver det interessant at se, hvor offensivt hans efterfølgere spiller på banen. Jesper Jespersen har gjort sit ved at udgive en bog *Vækstøkonomi på vildspor* som "støttepille" for de kommende generationer alt ud i den økonomiske tænkning og undersøgelse.

Faktisk er det lidt en skæbnens ironi, at Jesper Jespersen trækker sig tilbage lige netop nu, hvor der verden over holdes et væld af konferencer - selv i OECD og BIS - hvor flere og flere økonomer kritisk gør op med den neoklassiske doktrin, fordi den ikke magter at forklare årsagerne til krisen i 2008 og i særdeleshed ikke udviklingen efter. I stedet er en ny disciplin i fremmarch, der kalder sig "kompleks økonomi", og i vid udstrækning kommer Jesper Jespersens krav til en politisk økonomi i møde, om end der er lang vej endnu til, at der i den "komplekse økonomi" også inddrages den politiske dimension som afgørende og legitim faktor indenfor den økonomiske verden.

Men her skal det først og fremmest handle om en kort omtale af bogen, som Jesper Jespersen udgav samtidig med, han trådte tilbage fra den officielle scene. Meget betegnende for hele hans virke, har bogen fået titlen "*Vækstøkonomi på vildspor*". Selv om der er tale om en kritik af den vækstøkonomiske tænkning og praksis, er det ikke Jesper Jespersens stil at sætte "kritik" foran, på trods af, at det er det, den er.

Bogens 208 sider er ét langt opgør med neoklassisk teori og praktisk politik og et ligeså langt forsvar for det, Keynes genopdagede flere år, før han udgav *The General Theory of Employment, Interest and Money* i 1936, nemlig at økonomi både som produktion og marked altid er indfældet i et samfund, altid spiller sammen med politiske beslutninger og institutioner, og at mennesket aldrig kan reduceres til en rationel, nyttemaksimerende maskine. Hvorfor det, han kaldte makroøkonomi, i virkeligheden var politisk økonomi. Et begreb, som havde været helt ned ad brættet siden Walras' storhedstid og marginalisternes opløsning af økonomi til mikroøkonomi og abstrakte Robinsonader i 1870'erne.

På den anden side er Jesper Jespersens bog også et fuldtønet forsvar for velfærdsstaten og den udvidede regulering af kapitalismen - fortrinsvis markedet og finanssektoren - og her er hans slægtskab med Joan Robinson nok mere ligefremt end det med den liberalt indfældede Keynes.

Men uanset hvad, vil det nok være Jesper Jespersens nådesløse kritik af laissez faire-økonomien (stærkt inspireret af Keynes' essay fra 1926 *The End of Laissez Faire*) og den bagved liggende menneskeopfattelse samt hans insisteren på, at økonomi og også makroøkonomi er meningsløse begreber, hvis de ikke indgår i en politisk-økonomisk forståelsesramme, der vil kunne bruges af hans yngre kolleger indenfor den økonomiske disciplin og ude i det politiske landskab. Faktisk er det indenfor rammen af disse to spor, at det fremtidige opgør med det, nogen kalder neoliberalismen, vil komme til at udspille sig. Så alene af disse grunde er der grund til at give sig i kast med bogen.

Yngre arvtagere af stafetten fra Jesper Jespersen skal også mærke sig hans ord, når de støder på neoklassikernes forsimplede modeller, der er så besnærende, netop fordi det gælder makroøkonomien som politisk økonomi, at det er "næsten muligt at gennemføre solide, empiriske

test" af antagelserne. Der er, som Jesper Jespersen selv udtrykker det, "kun forholdsvis grove statistiske metoder til rådighed, der i praksis ikke er stærke nok til på afgørende måde at skelne mellem "gode" og "dårlige" teorier." Han kunne have tilføjet, at de nøglebegreber og kategorier, der anvendes både er for grove og for forskelligt defineret til, at den makroøkonomiske forskning og teoridannelse kan bygge på andet end tilnærmede gennemsnitsværdier¹, hvor matematik spiller en underordnet rolle. Altså

ikke kan have en enestående udsigelseskraft, men må indgå i tværfaglig forskning med eksempelvis sociologien og historieforskningen.

Men tilbage til bogen. Vækstøkonomi på vildspor er med forfatterens egne ord bygget op omkring fire hovedtemaer: Vækst og beskæftigelse, fordeling og velfærd, EU's monetære union og som afslutning bæredygtig udvikling. Men måske mere præcist kunne bogens disposition også være beskrevet som en gennemgående kritik af neoklassisk økonomisk teori og praksis og fremstilling af velfærdsstatens økonomiske finansiering og regulering som nødvendighed med et måske lidt stedmoderligt behandlet afsnit om EU som et slags mellem spil.

De valgte essays strækker sig over en periode på 22 år fra 1996 til 2018 og er enten selvstændige essays eller bearbejdede forord eller kapitler fra større udgivelser. Fremgangsmåden tegner selvfølgelig et billede af Jesper Jespersens indsats og udvikling, men giver ind imellem også anledning til flere lidt irriterende gentagelser, som dog ikke skæmmer helhedsindtrykket og den "røde tråd".

Det er lidt ironisk, at forfatteren i sit forord skriver: "...for økonomi er grundlæggende "læren om, hvorledes der holdes hus med knappe ressourcer", og knaphedens lov er bestemt ikke blevet ophævet (endnu)", hvorefter han så tager fat på sin kritik af netop den økonomiske tænkning, der har ovennævnte citat som ahistorisk universelt og til alle tider grundlæggende udgangspunkt. En påstand, der ser helt bort fra, at mennesket i sin produktion af sit eget liv både skaber de redskaber, der skal til for at leve og de nye behov, som skal tilfredsstilles. Altså behov som historiske behov og ikke som en fra mennesket adskilt naturkraft.

Hvert afsnit i bogen indledes med et Keynes-citat, som er velvalgte, fordi de meget præcist angiver, hvad afsnittet behandler.

I økonomi og virkelighed gennem 30 år beskriver Jesper Jespersen monetarismens fremkomst og dets hovedpåstande, der har præget mainstreamøkonomien i ovennævnte årrække for efter sin analyse at konkludere, at der i den moderne udgave af den neoklassiske økonomi ikke skelnes mellem individuel adfærd og kollektive hensyn, hvad der derfor ofte resulterer i det, forfatteren allerede i 1996 beskrev som *atomistiske fejlslutninger*. Teorierne kan sjældent efterprøves empirisk, men alene indenfor rammen af matematiserede modeller, og at påstanden om markedets selvregulerende kapacitet for det første altid har været en utopi og for det andet med sammenbruddet i 2008 har åbenbaret sig som grundlæggende fejlagtig.

I det efterfølgende store afsnit behandler Jesper Jespersen makroøkonomien som eneste virkelighedsorienterede alternativ til de neoklassiske mikroøkonomiske antagelser om det ensomme, økonomisk rationelle individ med adgang til alle relevante markedsoplysninger som kapitalismens grundfigur. Herover stilles antagelsen om, at al økonomisk handlen er samfundshandlen, og at aktørerne altid handler ud fra en "fundamental usikkerhed", hvorfor man i et samfund på et bestemt tidspunkt af gode grunde ikke kan udsige meget om fremtiden til forskel fra de neoklassiske, økonomiske modellers matematiske og indholdstomme deduktioner.

Alene henvisningen til den faktiske, økonomiske udvikling som i bund og grund dynamisk både som produktion og udveksling tegner udgangspunktet for Jesper Jespersens opgør med Says lov og Walras' ligevægtsfilosofi, der forudsætter en statisk økonomi, hvor finansverdenen ikke eksisterer. Det er netop her Jesper Jespersen er åndeligt mest beslægtet med Keynes i sin rolige og stædige

fokus på, hvad der faktisk er foregået og foregår sat overfor de neoklassiske forsimplede modeller, der kun via matematiske formidlinger og politisk pres har kunne overleve som ubestridt doktrin i over 30 år.

Der, hvor opgøret måske er svagest, er, hvor Jesper Jespersen skal forklare, hvordan det overhovedet har været muligt, at en så indlysende idiotisk (i oprindelig betydning) og helt igennem uvirkelig økonomisk teori har kunne få en renæssance i den sene halvdel af det 20'ende århundrede. Der er ikke mange ord om den kapitalistiske vækstperiodes sammenbrud i 1973 - 1979, og eroderingen af det såkaldt keynesianske fundament, som blandingsøkonomien i form af velfærdsstaten udgjorde. Ikke fordi Jesper Jespersen skal klandres for fraværet af den analyse - den deler han med de fleste - men den savnes, fordi vi af hensyn til fremtiden er nødt til at komme til begreb om, hvorfor monetaristerne kunne marchere ind på scenen efter så mange forudgående nederlag og sætte sig på det meste af den økonomiske tænkning frem til i dag. Men ok! Læserne af bogen har fået en opgave.

Jesper Jespersen får formuleret en meget fin sondring mellem neoklassikernes makroøkonomi som ekstrapoleret mikroøkonomi og makroøkonomi i keynesiansk forstand som politisk økonomi. Sondringen danner grundlag for den efterfølgende korte kritik af de finansministerielle regnemodellers stærke ideologiske grundlag og som redskab for den til visdom ophøjede udbudspolitik, som i ramme alvor og som gennemgående politisk tema siden 2001-2002 har hævdet, at den til rådighed stående arbejdskraft frembringer sine egne jobs. Hvilket selvfølgelig kun er korrekt, hvis der alene fokuseres på den ene del af ligningen og for så vidt prisen på arbejdskraft kan falde uhindret. Det har aldrig været tilfældet, heller ikke under laissez faire- økonomiens glansperiode i 1870'erne.

Netop makroøkonomien som politisk økonomi betyder, at det for den økonomiske kritik ikke blot drejer sig om justering af modellerne, men om et mere grundlæggende opgør med de bagved liggende antagelser og præmisser.

"Velfærdsstaten, Folkens" er det afsnit, hvor Jesper Jespersen sammen med bogens sidste afsnit klart formulerer sit ærinde med bogen. Det centrale underafsnit I Velfærdsstaten Folkens indledes med et Keynes-citat: "Look after unemployment and the Budget will look after itself".

Det er kernen i Jesper Jespersens tankegang og var det for Keynes. Statsbudgettet kan aldrig være en regerings største hovedpine og kan aldrig bedømmes isoleret. Statens helt centrale opgave i en markedsøkonomi er derimod at sørge for fuld beskæftigelse, fordi det er beskæftigelsen, der er grundlag for alt forbrug, også offentligt forbrug. Og arbejdsløshed udgør, som Keynes så det, et utåleligt spild af ressourcer og roden til sociale- og samfundsmæssige konflikter - "lediggang er roden til alt ondt".

Men da markederne ikke er selvkorrigerende, og da mennesket handler ud fra en fundamental usikkerhed, er og bliver den aksiomatiske ligevægtsforestilling en forestilling. Med usikkerhed opstår der hele tiden tilbøjelighed til at spare mere op, end der investeres, og den *effektive*

efterspørgsel, der er vækstmotoren par excellence vil derfor have en tendens til at gå ned i omdrejninger med øget arbejdsløshed som følge. Investeringer bliver nøglen til vækst, for herigennem skabes forbrugsgrundlaget. Staten får indenfor denne forståelsesramme den centrale rolle at modvirke konjunkturtilbageslagene og underinvesteringerne. Dvs. gribe ind både i produktion og på markedet for at igangsætte den nødvendige økonomiske aktivitet.

Keynes og med ham Jesper Jespersen antager, at med en usikker fremtid og begrundet frygt for et fald i kommende indtægter og afkast, vil den enkelte kapitalejer handle rationelt og holde igen med investeringerne. Forbrugerne vil indskrænke forbruget og spare op, og så har vi som adfærdstotalitet hele balladen. Dvs. at både Keynes og Jesper Jespersen helt eksplicit tillægger psykologiske faktorer en vigtig plads i deres økonomiske forklaringsramme.

Det er bl.a. den antagelse, som marxister over årene har kritiseret Keynes for: At han har henvist til en faktor udenfor økonomien til at forklare lavkonjunkturer og kriser. For så vidt krisetendenser ikke forklares som økonomien iboende tendenser, har marxisterne noget at have, deres kritik i, men det hører med, at Keynes netop så makroøkonomien som en politisk samfundsøkonomi, hvor socialpsykologi absolut spiller en rolle. Hvis man skal kritisere Keynes på netop dette punkt, og det mener jeg er relevant, så må fokus rettes mod hans begreb "marginalt kapitalafkast", hvis fald frembringer de nedadgående profitforventninger. Men hvad er grunden til faldet? Det spørgsmål besvarede Keynes aldrig overbevisende, hvorfor henvisningen til psykologien blev fremherskende.

Ironisk nok minder det marginale kapitalafkast i sit indre forløb meget om Marxs påstand om profitratens *tendens* til fald, og da profitratens tendens til fald i hans teori, var bestemmende faktor for fremtidens investeringer og kapitalens akkumulation, kunne han forklare det samme fænomen, som Keynes har øje for, uden at henvise til psykologiske faktorer. I dette forhold gemmer sig måske også forklaringen på, at Jesper Jespersen ikke tydeligt peger på fremvæksten af de neoklassiske tendenser allerede i velfærdsstatens velmagtsdage. Men det vigtigste at fremdrage her er nok så meget, at de to teoretikere rettede fokus på et og samme fænomen - vanskeligheden ved lineært at opretholde et tilstrækkeligt højt profitafkast til at fortsætte investeringerne. Kapitalismens uden sidestykke grundlæggende problem.

Men nok om det. Hele det afsnit i bogen, som jeg anser som langt det bedste, fremlægger en vigtig politisk økonomisk argumentation for velfærdsstaten, dens finansiering og dens nødvendighed. En konklusion som også OECD i sin allersidste rapport er nået frem til, nu hvor der skal ryddes op efter den neoklassiske økonomis ødelæggende felttog over 30 år. Dertil kommer Jesper Jespersens helt utvetydige socialfilosofiske forsvar for velfærdsstaten både som social og etisk nødvendighed. Et sjældent perspektiv fra en økonom. Flere steder i afsnittet springer den sociale indignation næsten i bogstaveligste forstand ud af teksten. I den forstand har bogen med dette afsnit skabt rammen for en politisk-økonomisk diskussion mellem de mange opfattelser om fremtidens indretning af det, der i venstresocialdemokratiske kredse kaldes "det gode samfund" - ikke bare "Velfærdsstaten, Folkens", men fremtidens velfærdsstat. Dens indretning og finansiering.

Til gengæld er jeg ikke specielt imponeret over mellemafsnittet om EU. Helt ærligt anser jeg det for lidt tyndt, og det bærer til forskel fra de andre afsnit præg af at være skrevet i 2014, hvor slagsmålet om redningen af euroen og løsningen af gældskrisen var på sit højeste.

Min kritik retter sig for så vidt ikke mod afsnittes beskrivelse af de mange problemer, der er i selve Unionskonstruktionen og hele det bagved liggende neoklassiske, økonomiske grundlag. Hele den primitive tanke om, at en politisk union af Europas stater skal skabes gennem markedstvang - det man kan kalde den negative integration - fortjener afgjort et skud for boven, og det leverer Jesper Jespersen også. Kritikken af den reelt forekommende valutaunion som en fejlkonstruktion og væsentligt medvirkende kriseårsag er også korrekt. Det forekommer indlysende, at det på den lange bane ikke er muligt at opbygge en sammenhængende valutaunion uden en politisk, finanspolitisk og fordelingspolitisk overbygning, der i lighed med Keynes' tanker i 1944 - som desværre blev skudt ned af USA - omfordeler fra de mest udviklede økonomier til de mindre udviklede for at harmonisere det samlede økonomiske potentiale, hvad angår produktivitet, investeringer, sociale forhold, uddannelse mv. for at generalisere den effektive efterspørgsel.

Men sådan blev det faktisk tænkt i Werner-rapporten i 70'erne som alternativ til det valutariske anarki, der opstod i kølvandet på USA's ensidige opsigelse Bretton-Woods-aftalen og dermed af dollarens guldindløselighed i 1971. Her tænkte man politikken før økonomien. Forslagene blev aldrig til noget, før tanken om en ny valutaunion blev taget op igen i 80'erne, men nu på et neoklassisk grundlag. Først med EUs indre marked og senere med valutaunionen som markedsoverbygning. Den konstruktion som siden og i dag har ført til udvidelse af uligheden i EU og

ikke det modsatte. Det historiske perspektiv kunne afsnittet i bogen godt have beskæftiget sig mere med, så det ikke fremstilles, som om det er valutaunionen, der er problemet, men dens såkaldte neoliberale udformning. Især fordi Jesper Jespersens forestilling om nationalstaternes valutasamarbejde uden en union med opgivelse af en vis, men betydningsfuld suverænitet ikke forekommer overbevisende.

Mit andet kritikpunkt gælder behandlingen af selve konstruktionen EU. EU er ikke en entitet eller en monolit, men et komplekst system af institutioner, hvor den konkrete politik hele tiden afgøres i en magtkamp mellem kommissionen, parlamentet og ministerrådet, hvor især sidstnævnte i dag spiller en mere og mere reaktionær rolle, og alene kan det, fordi varetøret stadig gælder på flere vitale områder som f.eks. socialområdet - og fordi regeringslederne med udgangspunkt i de nationale styrkeforhold tegner de politiske beslutninger i rådet. Desværre får linjen i afsnittets tilgang, som i øvrigt deles af de fleste EU skeptikere, den konsekvens, at diskussionen meget let strander i en dikotomisk for eller imod diskussion, som f.eks. klart adskiller sig fra Jesper Jespersens langt mere dynamiske diskussion af velfærdsstatens fremtid og finansiering.

Jeg bedømmer det endvidere som en noget tvivlsom påstand, at de borgerlige kredse og arbejdsgiverne samt en række stats- og regeringschefer ønsker sig Europas Forenede Stater. Det er netop problemet, at de ikke har de intentioner, endsige noget der bare ligner indenfor den strategiske radar, fordi den samme historiske visionsløshed blokerer for, at de kan få Unionen og euroen til at fungere.

Det er selvfølgelig indiskutabelt, at EU's grundtraktat skal ændres både i præmis og hvad angår unionens institutionelle opbygning. Ligeså indiskutabelt er det, at forhindringerne for en radikal reform af traktaten er legio, men det ændrer ikke ved, at Unionen er en omsiggribende realitet og måske tvingende nødvendighed, når opbruddet på verdensmarkedet både økonomisk og geopolitisk tages i betragtning. I den forstand er reformperspektivet nok det mest realistiske, og netop her kunne der tages udgangspunkt i den kritik af den neoklassiske økonomiske tænkning, som Jesper Jespersen allerede har fremført samt en opskalering af tanker om velfærdsstatens fremtid. Ironisk nok slutter bogen med forslag om et opgør med de fossile kraftværker i Østeuropa, som "må være en oplagt opgave for det europæiske fællesskab, som Danmark kunne forestå, og som alle EU-lande ville drage fordel af. Finansieringen kunne varetages af Den Europæiske Investeringsfond og bl.a. sikres gennem Juncker-fonden.....".

Forslaget og tankegangen, som jeg på ingen måde kan være uenighed i, kunne generaliseres til hele reformindsatsen indenfor EU. Men - og det men skal med - man kan ikke omfordele og oprette målrettede investeringsfonde uden tilsvarende at udvikle og oprette de nødvendige politiske institutioner med tilsvarende magt til at sikre den demokratiske kontrol.

Retfærdigvis skal det med, at det afsnit, hvor ovenstående citat forekommer, er skrevet fire år senere i 2018, og der er rendt en del vand i havet siden. Man kan sige, at klimaproblematikken er blevet så nærværende og påtrængende, at den kalder på helt nye dimensioner i samfundsdebatten, der måske gør den gamle EU-dikotomi forældet.

Hele det sidste afsnit ("Bæredygtig vækst, hvordan?") i bogen indledes med et blændende Keynes-citat, som næsten fortjener at blive bragt her i sin fulde længde: "Jeg tror, at der findes endnu en forklaring på vores manglende nyorientering. Det nittende århundrede strakte "den finansielle kalkulation" til det yderste som kriterium for, om såvel private som offentlige aktiviteter var anbefalelsesværdige. Hele livsførelsen blev herved gjort til en parodi på en bogholders mareridt: "Kan det betale sig"? Den samme selvdestruktive, finansielle overvejelse hersker stadig over alle tilværelsens aspekter: Vi ødelægger landskabs skønheder, fordi de glæder ved naturen, der ikke lader sig omsætte i penge, ikke har nogen økonomisk værdi. Vi ville om nødvendigt være parat til at

slukke månen og stjernerne, fordi de ikke giver dividende”.

Ja, man behøver næsten ikke sige meget mere for at ramme ind i hele vækst- og klimadebatten. Citatet er hovedet på sømmet, og det handler hele det sidste afsnit om – ”Den brændende platform”.

Nu kunne man få det indtryk, at citatet kun er relevant i forhold til klimaproblemerne. Men så forsimplet er tråden i afsnittet ikke. Her skal blot kort citeres fra Jesper Jespersens egen videreudvikling af Keynes’ citat og spørgsmålet ”om at det skal kunne betale sig”. ”Et sådant værdimål er således ikke alene et udtryk for åndeligt armod, men også for en mental brutalisering, der har en iboende tendens til at forstærke sig selv. Det er måske i virkeligheden det mest skræmmende”.

Netop! Kapitalismens vækstimperativ og grænseløse irrationalitet er jo den motor, der ligger under hele den neoklassiske teoris logik, hvorfor vi også må tage fat her for at komme frem til opgøret med samme vækstlogik, der ødelægger samfundenes sammenhængskraft, forsurer individernes tilværelse, forkrøbler de sociale relationer og undergraver samfundenes fremtidige bæredygtighed. Hvordan det skal ske uden at føre til massearbejdsløshed, diskuterede Keynes allerede i et essay fra 1930, *Economic Possibilities for Our Grandchildren*, hvor han hævdede, at nedsat arbejdstid var svaret på teknologisk skabt arbejdsløshed og som i anden dimension muligheden for at udvikle vores menneskelige potentialer gennem fri tid. Også på det område adskilte Keynes sig i tanke ikke meget fra de forestillinger, Marx gjorde sig i *Økonomiske og filosofiske skrifter*.

Det, der nu står tilbage også for Jesper Jespersen og alle os andre, er spørgsmålet, hvordan vi når frem til bæredygtig vækst uden at gøre op med kapitalismens indre vækstlogik og uden at skabe kaos både i produktionen, på markedet og i samfundet som helhed. Det spørgsmål besvarer Jesper Jespersen ikke. Det skal han heller ikke, men det er stillet i og med hans bog. Det gælder ikke om, hvordan vi kan afværge en klimakatastrophe ud i fremtiden, men nok så meget om, hvordan vi kan gøre op med kapitalismens brutalisering af samfundslivet og afstumpningen af den enkeltes livsudfoldelse – og dermed med det ødelæggende masseforbrug, der skal kompensere for det andet.

Som enhver anden tænksom person rejser Jesper Jespersen i koncentreret form flere spørgsmål, end han besvarer. Kvalitetsmærket er, at spørgsmålene er præcise og gode som grundlag for den videre debat.

Som afslutning skal Jesper Jespersen roses for i al væsentligt at undgå brugen af det diffuse og markørlignende begreb ”neoliberalisme”. Det bruges kun få steder og den ene gang som overskrift: ”Neoklassisk makroøkonomisk teori og neoliberal ideologi”. Og det er lige præcis, hvad begrebet er – ideologi.

Jesper Jespersen: ”Vækstøkonomi på vildspor”, Jensen & Dalgaard, 209 s., 250 kr.

¹ Nøglebegreber som BNP, BNI, arbejdsproduktivitet, totalfaktorproduktivitet osv. er for det første meget grove størrelse. For det andet anvendes forskellige definitioner og grænsedragninger i forskellige lande, og for det tredje ændres opgørelsesmetoderne ret ofte, hvilket gør det meget vanskeligt at arbejde med entydige størrelser indenfor bl.a. historisk økonomi. Det samme gælder for arbejdsløshedstal og de forskellige opgørelsesmetoder.

² Et udtryk, der stammer fra den engelske økonom Adam Smith og som betegner en efterspørgsel, der forudsætter købekraft i modsætning til den efterspørgsel, der alene er baseret på et ønske om en anskaffelse.